

ELS FACTORS POPULAR I OFICIAL EN LA TOPONÍMIA URBANA (LLEIDA I CERVERA)

Albert TURULL i RUBINAT
Estudi General de Lleida

I - Marc general

1a. Crec que es pot afirmar que existeix en l'àmbit de la toponímia urbana (i en altres) una tendència doble i contradictòria, és a dir dues forces oposades, que podem identificar amb els qualificatius de POPULAR i OFICIAL.

1b. En tant que factors que col·laboren en la definició de la *norma* i sobretot dels *usos lingüístics*, l'enfocament que se'ls aplica és de tipus *sociolingüístic*, i es relaciona en especial amb els conceptes de *variació* i *fixació*. D'alguna manera, es tracta d'intentar descriure (parcialment: si més no quan depèn de determinades variables) el *canvi* dins de l'àmbit concret de la toponímia urbana.

2a. No obstant l'existència i l'essencial oposició d'aquelles dues forces, s'ha d'admetre que la tendència predominant (des d'un punt de vista quantitatiu) és justament d'adequar les fixacions oficials de toponímia urbana —sempre que sigui possible— als usos populars preexistents. La seva formulació és ben senzilla: [Pop = Of]. [*v. exemples A*]

2b. Fora d'aquesta línia (que per principi caldria fer d'aplicació encara més general) hi ha, malgrat tot, una bona colla de casos, i són aquests que obliguen a establir els termes contraposats de la lluita. Aquest text, per tant, es fonamenta en l'*excepció*. Tanmateix sóc de l'opinió que sovint les excepcions són prou més significatives i esclaridores que no les normes (o els costums) corresponents.

2c. Quatre són com a mínim els tipus d'excepcions a la norma general d'adequació entre popularitat (o tradició) i oficialitat que haurem de contemplar: d'una banda la preeminència d'una o altra força (dos tipus, doncs), i d'una altra banda la inexistència d'un dels termes de l'oposició (és a dir, una relació no possible en cap

sentit), d'on lògicament se n'obtenen dos més. Aquesta tipologia es veu reflectida en les formulacions següents (+ = ús / - = desús / 0 = absència):

- a. [+ Of / - Pop]
- b. [+ Pop / - Of]
- c. [+ Pop / 0 Of]
- c'. [+ Of / 0 Pop]

3a. Es dóna el cas, en primer lloc, que un topònim de tradició (de llarga tradició, fins i tot) és circumstancialment substituït per una denominació oficial (*oficialasca*, se'n dirà en un primer estadi de la seva implantació), i que amb el pas del temps (una variable impossible de mesurar: uns mesos o uns segles) aquesta l'acaba substituint per complet. Es tracta d'un fenomen que podem anomenar *desplaçament* (o *substitució*) i que podem entendre de forma paral·lela a altres processos de canvi "des de dalt" en àmbits com el contacte de llengües o l'antropologia. [*v. exemples B*]

3b. En altres ocasions, per contra, tot i haver-hi estat imposat un nom oficial diferent, la toponímia popular (o tradicional) resisteix l'empenta i es manté en un nivell d'ús de magnitud diversa, que pot anar des d'un esllanguiment que al capdavall conduirà a la desaparició (v. 3a) fins a un veritable predomini a desgrat de l'existència paral·lela de la denominació oficialasca. Entremig d'aquests dos pols trobaríem situacions d'enquistament o fossilització (sobretot en registres informals o en usos restringits des d'un punt de vista geogràfic o social), la qual cosa suposa la pervivència del nom popular fins i tot a llarg termini, en un model que es podria descriure com a proper als esquemes diglòssics i que respondria, de fet, a una formulació diferent de les quatre esbossades a 2c: [+ Pop / + Of]. Es tractaria, doncs, de dualitats de nom amb alternança distributiva en els usos. [*v. exemples C/C'*]

3c. Un darrer doble supòsit era la impossibilitat de relació (ni negativa ni positiva) per manca d'un dels termes. És evident, doncs, que cal subdividir-lo en funció un altre cop dels dos factors bàsics d'aquest esquema. Certament, tant pot fallar l'existència de nom oficial (llocs designats popularment —i fins tradicionalment— que tanmateix no consten enlloc dels papers ni dels rètols administratius), com pot fer-ho la del popular: es tractaria en aquest cas de llocs de nova creació (urbanitzacions i barriades d'expansió, sobretot, i especialment en referència als seus carrers) als quals han de ser imposats, també de bell nou, noms que des d'un primer moment tindran ja el segell d'"oficials" (més encara: moltes vegades nascuts en un despatx de l'administració). [*v. exemples D/D'*]

4. Fora d'aquest quadre de creuaments entre oficialitat i popularitat (en presència o en absència), hi ha també, de forma força paral·lela, però sense que els termes siguin exactament els mateixos, una lluita més soterrada entre dos factors semblantment antagònics com són el *dialecte* ("popular") i la *norma* ("oficial", disfressada d'*estàndard* modernament —i amb això no vull pas expressar una crítica contra l'estandardització de la llengua, sinó contra els usos que de vegades es fa de l'estàndard fora dels àmbits que li són propis per definició; i sembla que la toponímia

no n'hauria pas de ser un). Aquest és un debat que regularment apareix entre nosaltres, i singularment a les pàgines del butlletí de la *SdO*, en relació a toponímia general i antroponímia. Però (com no s'escapa a ningú) els seus termes són aplicables també a la toponímia urbana, que avui ens ocupa. [*v. exemples E*]

5. No cal dir que les consideracions anteriors es limiten a un enfocament sincrònic del problema. Des d'un punt de vista diacrònic caldria introduir com a variable important el fet que denominacions introduïdes com a oficials (tal volta, o probablement, en contra d'una de popular preexistent) poden acabar esdevenint populars, en funció del pas del temps i de la consolidació de noves tradicions (de la nativització de nous *usos*). En aquest cas la formulació fóra ja de tipus dinàmic: [Of > Pop]. També és possible el cas invers: que un topònim exclusivament popular (és a dir no reconegut com a oficial, ja sigui per contrast o per absència) ho sigui més endavant; aleshores s'inverteix l'ordre dels termes: [Pop > Of]. No sembla, tanmateix, que cap d'aquests casos presenti problemes per a l'esquematzació general que he intentat, i fins i tot deuen poder-s'hi integrar. [*v. exemples F/F'*]

6. Cal notar, finalment, que en referència ja no a l'ús sinó a l'estructura lingüística, gairebé tots els punts anteriors són susceptibles de ser tractats sota un prisma particular. Car el joc de forces popular-oficial, així com també la variable dialecte-norma, es produeixen al capdavant no només en el pla *lèxic*, que és el més notori i evident, sinó també en el fonètic, el morfo-sintàctic i fins i tot simplement l'ortogràfic. [*v. exemples G*]

III - Exemples

Aquest apartat, que traïx la base inductiva de la comunicació, té com a únic objectiu il·lustrar de forma pràctica i concreta els termes generals esquematitzats en els punts anteriors. Com el títol indica, els exemples són agafats bàsicament de les ciutats de Lleida i Cervera, ja que per raons personals són les dues que conec millor. No hi ha, per tant, cap mena d'intenció exhaustiva, ni tampoc exclusiva. M'he dedicat (m'he limitat) a recolzar el cos d'aquest text en un suport material, no a buscar-li una parella ideal. D'altra banda, confio que cadascun dels assistents a aquest Col·loqui/Congrés trobarà immediatament bons paral·lels, en els seus llocs d'origen o d'estudi, als exemples que aquí proposo.

Potser fóra bo, com a repàs i resum del bloc I, de reproduir "l'índex" dels tipus diferents d'exemples a què aniré fent referència en consonància amb les diverses remissions dels finals de paràgraf. La tipologia resulta ser aquesta:

<i>exemples</i>	<i>formulació</i>	<i>nom descriptiu</i>
A	[Pop = Of]	adequació
B	[+ Of / - Pop]	substitució
C	[+ Pop / - Of]	manteniment
C'	[+ Pop / + Of]	dualitat

<i>exemples</i>	<i>formulació</i>	<i>nom descriptiu</i>
D	[+ Pop / 0 Of]	absència d'un terme
D'	[+ Of / 0 Pop]	“ “ “
(E)	----	norma vs dialecte
F	[Of > Pop]	influència diacrònica
F'	[Pop > Of]	“ “
(G)	----	nivells de l'estructura

Descripcions particulars

Exemples A (adequació entre nom popular i oficial)

Ja he anotat en el seu moment que són lògicament majoritaris els casos en què nom popular i oficial coincideixen (sigui quina sigui, al lluny, la prioritat cronològica). Em penso que ni tan sols cal donar exemples concrets si remeto (arreu) a topònims urbans que responen a noms de vies, d'oficis, de cases (o d'antics senyors), d'elements orogràfics o botànics, d'activitats comercials o productives, etc. Tampoc no caldrà esmentar particularment tipus universals com *c.pl. Major, de l'Església*, etc. Hi afegiré tan sols, doncs, un parell de casos lleidatans i un altre de cerverins, respectivament:

— *El Roser* és el nom de l'edifici — antic convent — del carrer Cavallers on fins 1986 hi havia l'Estudi General de Lleida (i actualment estudis artístics i museus), i a més de ser el popular indiscutible, aquest nom és reconegut i emprat per l'administració (p.ex. en una convocatòria).

— Semblantment, mai no ha deixat de ser per als lleidatans *La Paeria* (i amb ell la *pl. de la Paeria*), ni durant l'anterior règim, l'edifici de l'ajuntament, i avui aquest és fins i tot el nom oficial de la institució (com també a Cervera, per raons històriques).

— Es manté a Cervera, sortint de les acaballes del c. Major vers la muralla de ponent, el *carreró del Salt*, malgrat que se n'ha perdut no només el referent sinó, en general, la idea de quin significat pot tenir aquest nom sufixat.

— Semblantment perviu a Cervera el c. *del Call* (a Guissona: *del Gueto*) en el seu antic emplaçament, i és alhora l'oficial i l'únic popular, si bé cal anotar que respon només al que antigament fou el *call jussà* (mentre que el *call sobirà* és, d'ençà dècades, el c. *de St. Francisco [de Paula]* —diferent al seu torn del c. *St. Francesc* del recinte murallat).

*

Exemples B (substitució del nom popular per un d'oficial)

És un fenomen que acompanya prou (massa) habitualment els canvis històrics i polítics: només cal recordar, en la immediatesa, dates com 1939 (o 1977-79). Ara bé, en aquest apartat em referiré només a les imposicions toponímiques que han acabat triomfant, és a dir que han aconseguit de desplaçar noms anteriors (tradicionals

i ja populars en uns casos, o no gaire en d'altres), car altrament entraríem en l'àmbit de C i C', on el nom popular es manté (menys o més) per dessota o al costat de la nova denominació oficialca.

— Lleida, com les altres ciutats grans del país que han sofert una expansió territorial d'ençà 1940, pot oferir nombrosos exemples de noms oficials que han quallat, però cal no confondre aquest fenomen amb el dels nous noms en barris certament nous (cf. D'). Per això em limito a esmentar alguns exemples del barri "de baix", és a dir de la zona tradicional de la ciutat: *pl. de la Pau, av. de Madrid, pl. d' Espanya* (si bé aquesta molt sovint alternant amb un locatiu comercial de gran rendibilitat popular: "el Simago")...

— A Cervera són notoris casos com la desaparició del carrer i arraval *de les Verges*, en el darrer cas en favor de l'av. de Catalunya (abans *del Generalísimo*), i en el primer del *c. General Güell*, un cas singular d'antropònim militar que no només s'ha mantingut sota el nou règim (car era de la terra, etc.) sinó que també en l'aspecte de l'ús (i de la memòria, gairebé) ha aconseguit d'esbandir completament la denominació anterior. Curiosament entre els dos topònims virginals hi havia, fins a la segona meitat del s. XIX, el *c. del Bordell*. L'any 1876 fou transformat en *c. Sòria* en memòria de l'actuació del regiment d'aquest nom en la batalla carlina de l'any anterior: el resultat és que avui el nom *del Bordell* ha desaparegut tant en actiu com en passiu, però *Sòria* no ha aconseguit fer-se popular; nosaltres (jo sóc d'allí) en diem *el carreró*, i en tot cas hom fa perífrasis circumstancials del tipus "el carreró de cal x" (o "del banc y"). Resultat del mateix fet històric (l'atac carlí de 16 de febrer de 1875 i el consegüent refús de les tropes aquarterades a l'edifici de l'ex-universitat) hi hagué altres canvis, però de sort popular desigual (oficialment, tots perviuen): el *c. de Caputxins* passà a ser *del Combat*, i aquest és avui l'únic nom usat, fins al punt que hom el creu enterament tradicional (i més vell del que és) i es continuà usant en el període franquista en què fou oficialment canviat per *c. Liberación* (a la placa s'hi afegia: "26 de enero de 1939"); el *c. Corral del Bestiar* (evidentment popular) passà a ser *de Rondes*, i aquest és efectivament ara el seu únic nom; el molt descriptiu *c. Travesser* és encara *c. Burgos* (també per un regiment) tot i que es manté vivíssim l'ús anterior; i un *portal de Caputxins* passà a dir-se *de la Victòria*, d'on més tard es passà al nom del *c. Victòria* partint d'aquell portal (en efecte allí acabà el combat, i encara en una casa que fa cantonada avui hom pot observar els impactes dels projectils, tot i que la majoria creu que deuen ser més recents, és a dir del 39, cosa infundada perquè a Cervera no es lluità pas). Ara bé, ja es veu que alguns d'aquests noms, en funció de la seva sort diversa, s'inscriuen en altres apartats d'aquesta nostra esquematització: en el seu moment hi faré esment, si bé quedi ja feta ara l'explicació pertinent de l'anècdota.

*

Exemples C (manteniment del nom popular malgrat l'oficial)

— Lleida ofereix fenòmens d'aquesta mena en casos com el tram de la *rambla de Ferran* (fins fa poc *de Fernando* en l'ús popular també català) anomenat no res menys

que *Fernandito*. O en l'encara força conegut sector de *Boters* (corresponent a *pl. Cervantes i rambla d'Aragó*), tot i que l'ús creixent d'aquest darrer gairebé demana incloure aquest exemple a C'. Sí que cal considerar apropiat, per contra, probablement perquè el canvi oficial és extremadament recent (l'any passat), el cas del *Clot de les Granotes*, nom que encara ningú (fora dels despatxos municipals) no sembla trabucar pel fidelíssim *pl. de la Constitució*.

— Pel que fa a Cervera, ja he indicat el manteniment molt sa del *c. Travesser* a despit de la seva conversió el 1876 en *c. Burgos* (cf. B). Un fenomen fins a cert punt semblant s'ha donat a la *pl. de la Universitat* (of. de *Madoz*, i en part *passeig de la Diputació Provincial*). Allí mateix, en els laterals de l'antic edifici filipista, hi ha uns carrers que ningú no anomena pel seu nom oficial (*Manel Ibarra*, un important impressor universitari, i *Canceller Dou*, il·lustre pròcer lligat a la mateixa institució) sinó que se'ls designa a partir de la indicació d'establiments o institucions que s'hi troben: *carreró dels Padres* en un cas (per l'edifici del claretians) i *carrer de la Mútua* en el segon (per una Mútua Escolar que hi funcionà des de la postguerra fins a primers 70), o més modernament *de la UNED* (un i altre, car fa uns pocs anys s'ha traslladat d'una torre a l'altra el gran edifici).

— Ben recent és també el nom popular *El Monument* (a la Generalitat, obra de Subirachs) que fa desconèixer l'oficial de *pl. de les Corts Catalanes*. Aquest lloc és a mig tram de la popular *Barbacana* (=tota la costa de la muralla de llevant), que ara oficialment es ve a dir *Barbacana de Pere III* (i abans *c. Nou*, nom que ara s'ha conservat per a només el tram inferior, on hi ha el barri de Sant Cristòfol).

*

Exemples C' (dualitat estable entre nom popular i oficial)

— A Lleida hom anomena *pl. "del Supositori"* la de davant d'Hisenda (paradoxa urbanística: l'antiga presó de Lleida), que oficialment és *Cervantes*, per causa del monolit que la presideix, i semblantment és la *pl. "del Taüt"* l'altra dita *Noguerola* (pel nom d'un antic riu avui subterrani: topònim que ha estat bo de no perdre, doncs) a causa de la forma singular del seu monument central.

— A Lleida mateix, hom es comença a preguntar si l'actual "segon pont" sobre el Segre, anomenat *pont Nou* per tothom, canviarà de nom amb la futura construcció d'un tercer i tal volta un quart element paral·lel (car és clar que l'antic sempre serà el *pont Vell*). Cf. el cas (C) del paradoxal *c. Nou* de Cervera que ressegueix la muralla del s.XIV (o, a la mateixa població, del *c. Cases Noves* on la majoria de llandes duen dates del s.XVIII)... Tot és relatiu.

— Un cas semblant de segmentació del nom es va produir fa uns vint anys a l'*av. del Portalet* (nom òbviament d'arrel popular), que se subdividí en *plaça del Portalet* i *av. Duran i Sanpere* per tal d'homenatjar l'eximi historiador cerberí sense perdre tanmateix el topònim tradicional.

— Una altra notable dualitat cerberina és la del ja esmentat *c. Victòria* (B), que popularment (mai oficialment) hom anomena també *costa dels Campos*, encara

avui, perquè vers el canvi de segle hi hagué uns *Camps (Campos) Elisis* a imatge dels enlluernadors parisencs (o dels més propers de Lleida, que per cert hom anomena també *Campos*, no pas casualment).

— Són populars així mateix el *c. dels Magatzems* (oficialment *Vidal de Montpalau*), nom que procedeix dels nombrosos establiments d'aquesta mena que encara conté (tancats o no) com a resultat de l'expansió vinícola prèvia a la crisi de la fil·loxera, i la *pl. del Casal* (nom modern però alhora molt popular —i només popular), que alterna paradigmàticament amb *pl. Santa Anna* (nom oficial però de ja vella tradició, i sens dubte més antic que el Casal en si, institució de poc abans de la guerra del 36).

*

Exemples D (absència de nom oficial)

— Avui és un exemple d'aquest fenomen el *Pou de Sant Miquel*, situat a la plaça del mateix nom de Cervera, ja que el mateix *pou* ha desaparegut des de fa dècades. També s'hi continua anomenant *la Placeta* el lloc on hi hagué aquest element (i avui un horrible brollador), que d'altra banda mai no tingué nom oficial propi, ja que forma part (darrer tram) del *c. Gral. Güell* (abans *de les Verges*). El mateix es podria dir del sector de l'*av. del pare Claret* que sempre hem anomenat *els Pins*, o del molt antic *Portal dels Pous*, oficialment comprès (se suposa) en el *c. de la Muralla* (que no correspon pas al sector de muralla de ponent abans esmentat com a *Barbacana*, sinó a la seva banda sud).

— Molt més modern és el cas del bloc anomenat *Casa o Pisos "de Xocolata"*, a causa del seu color exterior (a l'*av. del Mil·lenari*, fins fa poc *del Corregidor*). O el del primer gran bloc que es construí a la capital de la Segarra (a primers dels 60?), que fou durant molt de temps anomenat senzillament *Els Pisos* (o, de forma més completa i identificadora, *Els Pisos de l'EMSESA*)

*

Exemples D' (absència de nom popular)

És el cas invers, i sol correspondre, lògicament, a sectors nous de es ciutats. Això és molt freqüent, és clar, a Lleida, on podríem esmentar el 100% dels topònims dels barris creats als anys 50-70, però també molts dels carrers de l'expansió més cèntrica produïda a partir de 1940. No hi fa res, en aquests casos, que el nom canviés per raons polítiques *circa* 1978, ja que al capdavant continua tractant-se de topònims sense possible parella popular-tradicional.

— Esmentem, per exemple, car deuen ser dels més coneguts de Lleida, l'*av. Prat de la Riba*, la *pl. Ricardo Viñes* (*sic*), el *c. Balmes*, l'*av. Dr. Fleming*, el (*Gran*) *Passeig de Ronda*, o tota la sèrie de noms d'alcaldes (*Rovira Roure, Porqueres, Fuster, Areny*, etc.) o bisbes (*Irurita, Martín Ruano*, etc.).

— Però també en una població menor com Cervera es dona aquest fenomen. Correspon també (només canvia l'escala) a noms de personatges (*President Macià* o *Duc d'Ahumada*, per posar dos extrems) i a sèries nominatives (p.ex. amb noms de vents, de flors, de ciutats notables del país, etc.), que sovint corresponen a urbanitzacions o a sectors nous d'identificació més o menys tancada.

*

Exemples E (versions dialectals contra versions normatives)

— Sembla que l'ajuntament de Lleida ("la Paeria" per nom de marca), no sense col·laboració dels serveis de la Generalitat, s'entesta a imposar la grafia orientaltzant *Magraners* per al barri (i l'escola, i l'autobús que hi mena, etc.) anomenat, naturalment, des de la seva no llunyana creació, *Els Mangraners* (a l'extraradi lleidatà, i és clar que en un lloc hi hi hagué aquesta mena de fruiters que, a la Catalunya occidental, donen mangranes).

— "*Agenda*", "*Laireta*" i *Els Perxes* són els noms (populars, no cal dir-ho), a la ciutat de Lleida, de l'edifici modern d'*Hisenda*, de l'antiga *plaça de l'Ereta* i del tram porxat de la *plaça de la Paeria*. En els dos primers casos es tracta d'alteracions dialectals estrictament locals (concretament per homonimització i per diftongació de base sintàctica), però en el darrer, per contra, el mot *perxe* és considerat un vestigi (avui en desús) propi de zones del dialecte occidental.

*

Exemples F (conversió en populars d'antics noms oficials)

— El poble ha convertit (catalanitzat inopinadament) en *Roca "Llaurador"* un carrer de Lleida no gens antic, *Roca Labrador*, el segon mot del qual no fa pas referència a l'ofici del tal Roca sinó al seu segon cognom (un il·lustre metge, pare del també metge i poeta de la Renaixença lleidatana, Lluís Roca i Florejachs).

— A Lleida mateix, *El Seminari* és avui el nom popular (ja no oficial, car aquest ara és *Estudi General*) de l'edifici que d'ençà 1986 acull els estudis universitaris de lletres i dret. Hom es pregunta si amb la conversió (ja aprovada) d'aquests i altres estudis en Universitat de Lleida també el nom *Estudi General* esdevindrà només popular...

— Pel que fa a Cervera, ja he comentat (B) la indiscutible popularitat de noms inicialment oficials i substitutius com *c. General Güell*, *c. Combat* o *c. Rondes*. Sembla que també d'arrel oficial ha de ser un nom com *c. Llibertat*, que estranyament no fou alterat després de 1939. No massa diferent és el cas de *L'Arraval*, nom simple que avui serveix per anomenar —però no pas oficialment— el sector central de l'av. de Catalunya (és a dir, l'antic *Arraval de les Verges*).

*